

Din ve İnsan Dergisi

Journal of Religion and Human - مجلة الدين والإنسان

ISSN: 2980-1117

Cilt / Volume: 5

Sayı / Issue: 9

Haziran / June 2025

Dr. Mehmet Eker
Millî Eğitim Bakanlığı
mehmeteecker@hotmail.com

ORCID: 0009-0005-4989-1080

**Sûfî Menkıbelerindeki İhtida
Anlatılarına Genel Bir Bakış (9. ve 13.
Yüzyıllar)**

**An Overview of Conversion Narratives
in Sufi Hagiographies (9th to 13th
Centuries)**

Atıf/Citation: Eker, M., (2025). Sûfî Menkıbelerindeki İhtida Anlatılarına Genel Bir Bakış (9. ve 13. Yüzyıllar). Din ve İnsan Dergisi, 5 (9), 71-90.

Yükleme Tarihi / Received Date: 01.11.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.12.2024

Yayımlanma Tarihi / Published Date: Haziran 2025

İlk-Son Sayfa / First-Last Page: 71-90

DOI: 10.69515/dinveinsan.1577399

Makale Türü / Article Information: Araştırma Makalesi / Research Article

Değerlendirme / Review Reports: Çift Taraflı Kör Hakemlik | Double-blind referee

Etik Beyan / Ethics Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. | Ethical principles were followed during the preparation of this study.

Etik Kurul Belgesi / Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. | Article does not require an Ethics Committee Approval.

Etik Bildirim / Complaints: dinveinsan@hbv.edu.tr

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. | The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

Benzerlik Taraması / Similarity Checks: Yapıldı | Yes - intihal.net

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir; bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır. | Authors own the copyright of their work published in the journal; this work is published under the Attribution-NonCommercial 4.0 International license.

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Research and Publication Ethics were complied with in the published articles; international standards published by COPE (Committee on Publication Ethics) for Editors and Authors have been taken into account.

Sûfî Menkıbelerindeki İhtida Anlatılarına Genel Bir Bakış (9. ve 13. Yüzyıllar)

An Overview of Conversion Narratives in Sufi Hagiographies (9th to 13th Centuries)

Özet

Bu makale, sûfî menkıbelerinde yer alan ihtida anlatılarını ve ihtida sebepleri incelemektedir. Sûfiler İslâm'ın yayılmasına hizmet etmiş gruplardan olup bu rolleri tarihçiler tarafından ilmî araştırmalar yoluyla ortaya konulmuştur. Sûfilerin ihtida faaliyetleri menkıbelerde kendisine yer bulmuştur. Menkıbeler, dönemin olayları, toplumun inanç yapısı ve kültürel değerlerinden izler taşıdıkları için kıymetlidir. Çalışma, sûfî menkıbelerinde geçen ihtida olaylarının temel nedenlerini ortaya koymayı ve bu anlatıların benzerlik ve farklılıklarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Yöntem olarak, ilk dönemlerden itibaren yazılmış menâkıbnâmeler ve tabakat kitapları, özellikle Tezkiretü'l-Evliyâ, Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî'sh-Şeyh Ebî Sa'îd, Makâmât-ı Jendepîl, Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, Menâkıbü'l-Arifin, Saltuknâme gibi eserler taranmıştır. Sünnî ve heterodoks derviş anlatıları karşılaştırmalı olarak ele alınmış, sünnî ve heterodoks derviş anlatıları kronolojik bir bakışla karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, sûfî menkıbelerinde ihtidanın dört temel nedeni olduğu tespit edilmiştir: Sûfilerin ahlakî örnekliği ve manevî etkisi, keramete şahit olma, münazara yoluyla ikna olma ve savaş sonrasında affedilme. Bu dört nedenin her biri, sûfilerin İslâm'ı yayma çabalarını ve ihtidayı bir mefkure olarak benimsediklerini göstermektedir. Menkıbelerde yer alan ihtida hikâyeleri, bahse konu olan sûfnin velâyetini ispat, tasavvufun meşruiyetlerini ilan ve tasavvufun İslâmî kimlik içinde kabulünü sağlama yönündeki gayretlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla, bu anlatılar, gerçekliklerinden ziyade, sûfilerin İslâm'ın yayılmasındaki etkisini simgeleyen ve ilham veren hikâyeler olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, sûfî menkıbeleri sadece birer anlatı olarak değil, tasavvufun toplumsal meşruiyetini pekiştiren bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, sûfiler, ihtida, menkıbe, mühtedî.

Abstract

This article examines reversion narratives and the reasons for reversion as presented in Sufi hagiographies. Historically, Sufis have been among the prominent groups significantly contributing to the spread of Islam, a role extensively documented by historians through scholarly research. The Sufis' missionary and reversion-oriented activities have been depicted in their hagiographies, valuable sources reflecting historical events, societal beliefs, and cultural values of their time. This study aims to identify the fundamental reasons behind the reversion accounts recorded in Sufi hagiographies and to determine similarities and differences among these narratives. Methodologically, the study analyzes early hagiographical and biographical works, particularly Tadhkirat al-Awliya, Manaqib of Abu Ishaq al-Kazaruni, Asrar al-Tawhid fi Maqamat al-Shaykh Abi Sa'id, Maqamat-i Jandapil, Vilayetname of Haji Bektash Veli, Manaqib al-Arifin, and Saltuk-name. Sunni and heterodox dervish narratives were comparatively examined within a chronological framework. The study concludes that four primary reasons for reversion emerge in Sufi hagiographies: (1) ethical exemplarity and spiritual influence of Sufi figures, (2) witnessing miraculous events (karamat), (3) persuasion through debates (munazara), and (4) being pardoned after military confrontations. Each of these factors illustrates the Sufis' efforts to propagate Islam and their dedication to reversion as an ideal. The reversion stories documented in these hagiographies serve multiple purposes, including demonstrating the spiritual authority (wilayah) of specific Sufi figures, legitimizing Sufism as an integral part of Islamic tradition, and securing its acceptance within

broadier Islamic identity. Consequently, these narratives should be understood not merely as historical accounts but as symbolic and inspirational stories highlighting the Sufi role in spreading Islam. Thus, Sufi hagiographies function not only as literary narratives but also as instrumental devices reinforcing the social legitimacy of Sufism and emphasizing its role in the expansion of Islam.

Keywords: Sufism, sufis, reversion, hagiography, convert.

Giriş

İslâm tarihinde sûfiler, yalnızca manevî hayatın değil, İslâm'ı yayma sürecinin de aktif bir parçası olmuşlardır. Onların tasavvufî tecrübelerini, ahlakî duruşlarını ve toplum üzerinde bıraktıkları etkiyi kayıt altına alan menkıbeler, İslâm kültüründe önemli bir yere sahiptir. Menkıbeler, İslâm'ın halk arasında yayılmasına ve sûfilere bu süreçteki rolüne dair ipuçları sunar. Bu anlatılar, dönemlerin sosyal, kültürel ve dinî dinamiklerini yansıtarak, ihtidaya sebep olan unsurları da açıklamaktadır.

Sûfilerin ihtida hadiselerinde oynadığı rol, tarihçiler ve İslâm araştırmacıları tarafından çeşitli açılardan ele alınmıştır. Ancak, menkıbelerin ihtida olayları bağlamında taşıdığı anlam ve sûfilerin İslâm'ın yayılmasında üstlendikleri misyonun boyutları üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu nedenle, menkıbeler üzerinden sûfilerin ihtidaya sebebiyet vermelerinin incelenmesi, onların dinî ve sosyal etkilerini kavramak açısından önemlidir.

Ahmet Yaşar Ocak, "Bazı Menâkıbnâmeler Göre " XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü (Ocak, 1981)" adlı makalesinde Heterodoks dervişlerin menkıbelerini incelemiştir. Buna göre, Kalenderî, Haydarî derviş ve şeyhleri ile Abdalân-ı Rum ve Bektaşî gibi heterodoks tarikat mensupları, 13. yüzyıldan 16. yüzyıla, hatta sonrasına dek Anadolu ve Rumeli'de gittikleri yerlerde birçok kişinin İslâm'ı kabul etmesine sebebiyet verdiklerini ortaya koymuştur. Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sufileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri" adlı makalesinin ilk kısmında menâkıbnâmelerde geçen anlatıları değerlendirmiş, daha sonra ihtida olaylarını tarihsel gerçekliklerle desteklemiştir. (Uyar, 2012) Tijana Krstic, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları (15.-17. Yüzyıllar)* adlı eserinde İslâmiyet'i kabul edenlere dair anlatıların üretilip yayılmasının, Osmanlı'nın emperyal kimliğini ve Sünnî Müslüman bakış açısını yansıtmak açısından büyük bir önem taşıdığını belirtmiştir. Krstić, Osmanlıların ihtida edenlere ve mühtedilere yönelik tavırlarının zamanla değişimini, Akdeniz bölgesindeki dinî eğilimler ile Osmanlıların Habsburglar ve Safevilerle olan rekabetinin bağlamında ele almıştır. Yeni kaynaklar ışığında bireyler, topluluklar, yerel ve merkezi otoriteler arasındaki ilişkilerin din değiştirme sürecine nasıl etki ettiğini de gözler önüne serer. (Krstic, 2015) Bu çalışmaların haricinde müstakil olarak ihtida ve menâkıbnâmeleri konu alan oldukça çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışma, sünnî ve heterodoks derviş anlatılarının ihtida

süreçlerindeki rollerini karşılaştırmalı olarak ele almakta ve bu süreçlerin tasavvufun meşruiyetini nasıl pekiştirdiğini incelemektedir

Bu çalışmanın amacı, sûfî menkıbelerinde yer alan ihtida anlatılarını inceleyerek, bu olayların ardında yatan temel sebepleri ortaya koymak ve ihtida hikâyelerinin ortak yönlerini belirlemektir. Çalışmada ilk dönemden itibaren yazılmış menâkıbnâmeler ve tabakat kitapları, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd*, *Makâmât-ı Jendepîl*, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, *Menâkıbü'l-Arifîn*, *Saltuknâme* gibi temel eserler taranmıştır sünnî ve heterodoks derviş anlatıları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışma, sûfîlerin ahlakî örnekliği, keramete şahit olma, münazara yoluyla ikna etme ve savaş sonrasında affetme gibi başlıca dört faktörün ihtida olaylarına sebep olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sûfî menkıbeleri sadece birer tarihsel anlatı olarak değil, İslâm'ın yayılması ve tasavvufun toplumsal meşruiyetini pekiştiren bir araç olarak değerlendirilmektedir.

1. Menkıbeler

Menkıbe sözlükte övülecek güzel iş, hareket anlamıyla ilk defa Hz. Muhammed'in ashabının faziletlerine dair hadisleri içeren bölümlerin müşterek adı olarak kullanılmıştır. IX. yüzyıldan sonra tasavvufun İslâm dünyasında yaygınlık kazanmasıyla beraber menkıbe kelimesi sûfîlerin hikmetli söz, fiil ve davranışları içinde kullanılmaya başlanmıştır. Bunları konu edinen eserlere ise menâkıbnâme denir. (Kılıç, 2004, s. 112) Sûfîler ilk dönemlerden itibaren tasavvuf büyüklerinin sözlerini ve menkıbelerini dinlemeye, okumaya önem vermişlerdir. Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) bu sözlerin taliplerin himmetini ziyadeleştireceğini, enaniyet sahibinin gururu kıracağını, iyi ve kötünün ne olduğunu ona göstereceğini ifade etmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ise menkıbeleri Allah'ın ordusundan bir asker olarak nitelemiştir. Ona göre müridin bozulan morali bunları dinlemekle düzelir. Bu sebeplerden dolayı Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) meşhur eseri *Tezkiretü'l-evliyâ'yı* kaleme almıştır. (Attâr, 1984, ss. 46-47) Sûfîlerin menkıbeleri tasavvuf yolunun başında ve sonunda olan tüm taliplerin dikkatini çekmeye tarih boyunca devam etmiştir. İmâm-ı Rabbanî (ö. 1034/1624) de kendi şeyhine yazdığı bir mektupta, yaşadığı halin etkisiyle kitap okumanın tatlı gelmediğini, yalnızca tasavvuf büyüklerinin yüksek makamlardaki hallerinin bir yere yazılmasını sonra da bunları okumak istediği belirtmiştir. (Rabbânî, 1981, s. 23) Bu itibarla bakıldığında menkıbelerin sûfîleri etkilediği, kendi inanç ve duygularının tercümanı olduğu görülür.

Sûfîlerin büyük önem verdikleri menâkıbnâmeler zamanla bilim dünyasının ilgisini çekmiştir. Menâkıbnâmeler batı dünyasında tarih kaynağı olarak kullanılmasına karşın Türkiye'de uzun bir süre ihmal edilmişlerdir. Fuad Köprülü (ö.1966), ihmal edilmiş bu türün Müslüman ve Türk tarihinin birçok karanlık noktalarını aydınlatmak için değerli bir kaynak

olduğuna dikkat çekmiştir. (Köprülü, 1943, s. 422) Ahmet Yaşar Ocak, menkıbelere vücut veren ve onlara konu olan velî kavramının üzerinde durmuş, menkıbelerin teşekkülü, özellikleri ve tiplerini tahlil etmiş, bu türün ortaya çıkış ve gelişmesini, tarihi bir perspektif içerisinde sunmaya çalışmıştır. Ocak, bu çalışmasında menkıbelerin kaynaklarını araştırarak tasnif ederek, metodolojik bir çalışma ortaya koymuştur. (Ocak, 1992, s. 13)

Sûfiler tarafından kutsal addedilen bu metinler, yalnızca övgü dolu anlatılardan da ibaret değildir. Aksine, bu metinler derin insanî duygularla dokunmuş ve simgesel anlatılarla zenginleştirilmiştir. (Teber, 2016, s. 366) Buradan hareketle her bir hikaye, yalnızca bir şahsiyeti ya da olayları övmekle kalmaz; aynı zamanda, sûfî geleneğin maneviyatı ve inanç sisteminin sembollerle ifadesini sunar. Bu metinlerde, bireyin ruhsal yolculuğuna dair önemli ipuçları bulunur; bu nedenle, anlatılar sadece tarihsel birer belge olmanın ötesine geçer. Sûfiler, inançlarını, simgesel imgeler aracılığıyla, evrensel bir insanlık tecrübesine dönüştürmüşlerdir. Bu anlatılarda geçen olaylar ve kişiler, sûfî anlayışının derinliklerinde yatan tasavvufî düşünceleri yansıtır; böylece, metinler hem edebi bir değer kazanır hem de tasavvufî bir rehberlik sunar. Övgü dolu birer destan olmaktan çok, insanın içsel dünyasına ışık tutan ve inancı derinlemesine anlamayı sağlayan araçlar olarak karşımıza çıkarlar.

Bu yüzden, sûfî metinleri yalnızca tarihî ve edebî bir miras olarak değerlendirmek eksik olur. Bu metinler, sûfilerin manevî deneyimlerinin ve içsel dönüşüm süreçlerinin yansımalarıdır; aynı zamanda, tasavvufî yolculukta karşılaşılan zorlukların ve zaferlerin sembolik bir ifadesidir. Sûfiler, menkıbelerde sadece birer anlatıcı değil, aynı zamanda ruhanî bir yolculuğun rehberleridir ve bu metinlerde kullandıkları imgeler, onların inançlarını birer sembol olarak ifade etme arayışının sonucudur. Bu bağlamda, sûfî metinleri, sadece geçmişin anlatıları değil, günümüzde dahi manevî bir rehber ve aynı zamanda insanî tecrübenin sembolik bir aynası olarak değerlendirilebilir.

2. İhtida

Sözlükte “doğru yolu bulmak; yol göstermek” mânalarına gelen hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup “gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak” demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. İhtida eden kimseye mühtedî adı verilir. (Köse, 2000, s. 554) Menâkıbnâmeler incelendiğinde, sûfilerin bu ihtida olaylarına aracılık ettikleri sıkça görülmektedir. Bu hikayeler, sadece sûfilerin İslâm’a hizmet ettiklerini göstermekle kalmaz, aynı zamanda kendilerine yöneltilen “zındık” ya da “mülhid” gibi (Ocak, 2016) eleştirileri de dolaylı olarak yanıtlamaktadır. Zira sûfiler, tarihte çeşitli zındıklık şüpheleriyle soruşturmalara maruz kalmış ve inançlarının samimiyetini ve meşruiyetini kanıtlamak zorunda kalmışlardır. (Konur, 2023) Bu bağlamda, menâkıbnâmelerdeki ihtida anlatıları, sûfilerin toplumda kabul görme çabalarını yansıtır denilebilir.

Sûfilerin İslâm'ı derin bir bağlılık ve samimiyetle yaşamaları, inançlarını başkalarıyla paylaşma arzularını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, onların inançlarını samimiyetle benimseyen bireyler olmalarıyla yakından ilişkilidir. Diğer din mensuplarını İslâm'a çekme isteği hem inançlarına olan imanlarından hem de bu dinin insana sunduğu değerlerin herkes tarafından paylaşılabileceği düşüncesinden kaynaklanır. Bu durum, bir anlamda, onların misyonerlik faaliyetleri gibi görülebilir. Ayrıca, Hz. Muhammed'in, bir kişinin İslâm'a kazandırılmasına vesile olmanın büyük bir sevap olarak görülmesi ve bu yöndeki müjdeleri (Buharî 3/57) de Müslümanlar için bir teşvik kaynağı olmuştur. Bu bakımdan, sûfilerin ihtida olaylarına sebep olmaları hem bireysel inançlarının bir tezahürü hem de toplumsal kabul görme arzusuyla örtüşmektedir.

Sûfilerin ihtidaya yönlendiren bu çalışmaları, İslâm'ın insanlara ulaştırılmasında bir aracı rolü üstlenmiştir. Bu çerçevede, ihtida hikayeleri, bir yandan sûfilerin kişisel dinî yaşantılarını ifade ederken bir yandan da onları toplumsal ve dinî meşruiyet kazandıran metinler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İhtida hikayeleri, yalnızca bir kişinin İslâm dinini benimseme sürecini anlatan basit bir dönüşüm hikayesi olmaktan ötedir; aynı zamanda, ihtidaya sebep olan sûfî veya velînin manevî özelliklerini, halk nezdindeki algısını ve dönemin sosyal-dinî atmosferini de yansıtır. İhtida hikayeleri hem bireysel dönüşümü hem de bu dönüşüme katkı sunan sûfilerin toplumdaki algısını yansıtır. Dolayısıyla, ihtida hikayeleri, salt bireysel bir dönüşümden ziyade sosyal bağlamı ve dönemin dinler arası ilişkilerini de içeren kapsamlı anlatılar sunar.

Sûfiler, mühtedilerin ihtida süreçlerinde etkin bir rol üstlenmişlerdir; bu süreçte, onların sadece dinî bilgileriyle değil, manevî özellikleri ve derin ruhaniyetleriyle de ihtida edenlere rehberlik ettikleri anlatılmaktadır. Sûfilerin sahip oldukları bu nitelikler, onların olağanüstü kişiler olarak görülmelerine ve toplumsal saygınlık kazanmalarına neden olmuştur. Menâkıbnâmelerde ve diğer biyografik kaynaklarda sûfilerin ihtidaya yön verme sürecinde sahip oldukları "keramet", "hikmet" veya "ilim" gibi özelliklerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu nitelikler, sûfileri ilahî rehberlik sağlama yetisine sahip kişiler olarak yücelten birer simge olarak ele alınmış ve toplumsal anlamda meşruiyet kazanmalarına yardımcı olmuştur.

Ayrıca, ihtida hikayeleri, İslâm toplumunun, mühtedinin eski dinine bakışını ve diğer din mensuplarına yönelik algısını da aktarmaktadır. Mühtedinin ihtida etmeden önceki dinî kimliği ve bu kimlikle İslâm toplumuna nasıl katıldığı, Müslümanlar'ın diğer dinlere yaklaşımı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yönüyle, ihtida hikayeleri, İslâm toplumlarının tarihsel olarak dinî çeşitliliğe karşı tutumlarını da açığa çıkarır ve bu bağlamda sosyolojik bir arka plan sunar.

Sonuç olarak, ihtida hikayeleri sadece bir bireyin dinî dönüşümünü değil, aynı zamanda dönemin inançlar arası dinamiklerini, sûfilerin toplum içindeki konumunu ve İslâm'ın bir değerler sistemi olarak başkalarına nasıl sunulduğunu anlatan kapsamlı bir literatür olarak ele alınabilir. Bu hikayeler, dönemin toplumsal ve dinî yapısını anlamak isteyen araştırmacılar için zengin bir kaynak sağlarken, İslâm'ın yayılış sürecinde sûfilerin etkisi ve toplumun inanç çeşitliliğine yaklaşımı gibi önemli konuları da tartışmaya açmaktadır.

3. Menkıbelerde İhtida Sebepleri

Sûfî menkıbelerine bakıldığı zaman ihtida sebepleri dört ana başlıkta toplanabilir. Bunlar, sûfilerin ahlak ve yaşantısından etkilenme, gayrimüslimin sûfinin kerametine şahit olup İslâm'ın hak din olduğuna kanaat getirmesi, sûfilerle yapılan münazaralar sonucunda gayrimüslimin kendi inancının yanlış olduğunu fark etmesi ve cihad yoluyla ihtidadır.

3.1. Sûfilerin Ahlak ve Yaşantısından Etkilenme

Ahlak insanın vicdanının mahsulü olup iç huzurunu sağlar. Tasavvuf bir eğitim müessesesi olarak nefsin tezkiyesi, kalbin tasfiyesi ve ahlakın güzelleştirmesini hedeflediği için bazen ahlak olarak da tarif edilmiştir. Tasavvuftaki temrinlerin ana hedeflerinden birisi de ahlakî esasları bir refleks haline getirip benimsemesidir. (Yılmaz, 2022, ss. 72-73) Buradan hareketle tasavvuf, sûfî düşüncenin merkezinde yer alan ahlakî değerler bütünü olarak görülmüş ve İslâm'ın ahlak prensiplerini en yüksek düzeyde yaşama ideali olarak tanımlanmıştır. Sûfiler, tasavvufu ne salt bilgiye dayanan bir ilim ne de bir şekil ya da ritüelden ibaret bir uygulama olarak kabul etmişlerdir. Aksine, tasavvuf, bireyin iç dünyasında yaşanan ahlakî bir dönüşümü ifade eder. Bu bağlamda sûfiler, tasavvufu ahlakın özü ve kemale erme arayışı olarak ele almışlardır.

Erken dönem sûfilerinden olan Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908), "Tasavvuf ne ilimlerden ibarettir ne de resim ve suretlerden. O, ancak ahlaktır" (Attâr, 1984, s. 509) diyerek tasavvufun salt teorik bilgi veya şekli ibadetlerle sınırlı olmadığını ifade etmiştir. Nûrî'ye göre, tasavvuf bilgiye dayansaydı, bu bilgiyi öğrenme süreci ile elde edilebilirdi; ritüeller veya zahiri ibadetlerden ibaret olsaydı, sadece dışsal çaba ile kazanılabilirdi. Ancak tasavvuf, insanın ruhunda ve ahlakında yaşanan derin bir değişimi ifade eder; bu da Hz. Peygamber'in ahlakını örnek alma idealine dayanır.

Benzer şekilde, erken dönem sûfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî'nin talebesi Ebû Bekir Kettanî (ö. 322/933), tasavvufu tamamen ahlakî bir sistem olarak tanımlar ve "Tasavvuf, tamamen ahlaktan ibarettir; ahlakça ziyade olan tasavvufça da ziyadedir," (Kuşeyrî, 2014, s. 369) diyerek tasavvufun doğrudan ahlakla eşdeğer tutulabileceğini ifade eder. Kettanî'ye göre, bir kişinin ahlakı ne kadar gelişmiş ve güzelleşmişse, tasavvufta o kadar derinleşmiş ve ilerlemiş sayılır. Tasavvufun derinliği, kişinin ne kadar çok bilgiye sahip olduğuyla değil, ahlakî olarak ne kadar

olgunlaştığı ile ölçülür. Bu bağlamda, sûflerin yolculuğu, kişinin manevî olarak arınması ve kemale ulaşması için gereken ahlakî eğitimi kapsamaktadır.(Kuşeyrî, 2014, s. 369)

Tasavvuf, sûfler için ahlakî bir eğitim ve manevî olarak kemâle erme yoludur; bireylerin nefsin arzularından sıyrılarak ilahî ahlakla ahlaklanma gayretidir. Sûfler, günlük yaşamlarında, insan ilişkilerinde, ibadetlerinde ve zorluklarla karşılaştıklarında bu ahlakî ilkelere sadık kalmaya çalışarak tasavvufu bir yaşam tarzı olarak benimsemişlerdir. Dolayısıyla, sûflerin ahlak anlayışı, bireyin toplum içinde nasıl bir insan olması gerektiğini ve başkalarına nasıl yaklaşması gerektiğini belirleyen temel değerler sistemidir.

Sûflerin günlük yaşantılarında sergiledikleri derin manevî hassasiyet ve üstün ahlakî duruş, sadece kendi dindaşlarının değil, farklı inanç mensuplarının da dikkatini ve takdirini kazanmıştır. Sûflerin Allah'a olan samimiyetle bağlılıkları, mütevazî hayat tarzları ve hoşgörü anlayışları, onları yaşadıkları toplumlarda sevilen ve saygı duyulan şahsiyetler haline getirmiştir. Sûflerin örnek davranışlarıyla şekillenen bu manevî cazibe, İslâm'ın yalnızca bir kurallar bütünü olarak değil, yaşanabilir ve hissedilebilir bir hayat tarzı olarak görülmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda sûfler, dinî dönüşüm süreçlerinde doğrudan bir tebliğ metodu kullanmak yerine, kişisel örnekliği merkeze alarak İslâm'a yönlendirmeyi esas almışlardır. Bu, sûflerin her kesimden insan tarafından saygıyla anılmalarını sağlamış, İslâm'ın yayılmasında mühim bir etki oluşturmuştur.

Menkıbelerde sûfler edilgen halde bile örnek bir yaşantı sunabilmektedirler. Onların gösterdiği sabır ve olumsuz olaylara karşı tahammül ihtidaya sebebiyet vermektedir. Buna Mâlik b. Dînâr'ın (ö. 131/748'den önce) menkıbesi misal olarak verilebilir. Nakledildiğine göre Mâlik b. Dînâr kiraladığı evin yanında bir Yahudi komşusu yaşamaktadır. Yahudi komşu, evinin önünde bir helaya sahip olup, pisliklerini sık sık Mâlik'in evinin cephesine atar ve böylece Mâlik'i rahatsız eder. Bir gün Yahudi komşusu Mâlik'e gelerek bu durumdan şikayetçi olup olmadığını sorar. Mâlik, rahatsız olduğunu fakat evi temizleyip sabrettiğini, bunu Allah'ın rızası için yaptığını ifade eder. Mâlik'in sabrından ve inancından etkilenen Yahudi, bu hoşgörü ve dayanışma karşısında İslâm'a ilgi duyar ve Müslüman olur.(Attâr, 1984, s. 90)

Bu olaya diğer bir örnek ise Ebû Hamid Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) dürüstlüğü şahit olan bir gayri müslimin hikayesidir. Aktarımına göre, Abdullah adında bir terzi vardı. Ona bir Mecûsî gelir ve sahte gümüş para verirdi. Abdullah ise bunu kabul eder ve onun sahte olduğunu söylemezdi. Bir gün Abdullah dükkanından ayrıldı. Mecûsî gelip çırağa elbise vermesi için para sundu, ancak çırak parayı kabul etmedi. Abdullah geri dönünce durumu öğrenip çırağa "Yanlış yaptın. Uzun zamandır bu Mecûsî bana sahte para veriyor ve ben de bunu sabırla alıp bir kuyunun içine atıyorum, böylece Müslümanları kandırmasın," dedi. Bu sözleri duyan Mecûsî, gelip Abdullah'a Müslüman oldu. Bu olay Abdullah'ın ihlas ve dürüstlüğü'nün bir bereketi olarak gerçekleşmiştir.(el-Gazzâlî, 1983, Cilt 3/148) Diğer bir menkıbe de ise bir zamanlar eşkıyalık yapan

daha sonra tövbe eden Fudayl b. İyâz'a (ö. 187/803) aittir. Fudayl, haksızlık yaptığı kişilerden helallik dilemek için diyar diyar gezmektedir ve nihayet Ebiverd'de bir Yahudi'ye ulaşır. Ancak Yahudi, helallik vermek için Fudayl'a büyük bir kayalık tepeden kazıyarak düzlemesini şart koşar. Fudayl, gece gündüz demeden çalışır ve bir sabah güçlü bir rüzgâr tepeyi dümdüz eder. Bu duruma tanık olan Yahudi, Fudayl'a yastığının altında olduğunu iddia ettiği altını getirmesini söyler, fakat aslında orada yalnızca çakıl taşları vardır. Fudayl altını çıkarıp getirince Yahudi, Tevrat'ta "tevbesi samimi olanın eli çakılı altına çevirir" ifadesini hatırladığını söyleyerek İslâm'a girmeye karar verir. (Attâr, 1984, s. 130) Ebü'l-Kâsım en-Nasrâbâdî'nin (ö. 367/977) hikayesi ise yine bir Yahudi iledir. Bir gün Nasrâbâdî, bir Yahudi'den yarım akçe boza parası istemek için tam kırk kez gider, her defasında Yahudi onu kaba bir şekilde kovar. Buna rağmen Nasrâbâdî'nin sabrı ve hoşnutluğu artarak devam eder. Yahudi, Nasrâbâdî'nin bu sert muameleye gösterdiği tahammüle şaşırarak, "Neden bu cefaya katlanıyorsun?" diye sorar. Nasrâbâdî, dervişlerin zorluklara dayanma gücünden bahsedince, Yahudi bu samimiyet ve sabrı görünce Müslüman olur. (Attâr, 1984, s. 815)

Sûfilerin ahlakının yanı sıra dinî yaşantıları, inançlarını derunî suretle yaşamaları da gayri müslimlerin ihtidasına sebep olduğu aktarılmıştır: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) hastalandığında halifenin çok becerikli bir Hristiyan doktoru vardı. Süfyân'ı tedavi etmesi için onu gönderdi. Doktor, Süfyân'ın idrarını görünce, "Bu adamın Allah korkusundan ciğeri parçalanmış ve parçalar mesaneden çıkıyor. Böyle bir adamın bulunduğu din batıl olamaz," dedi ve hemen Müslüman oldu. Halife, "Hastayı tedavi için doktor gönderiyorum ama hasta doktora vesile oluyor," dedi. (Attâr, 1984, s. 190)

Sonuç olarak, sûfî menkıbelerinde yer alan ihtida hikayeleri, tarihsel gerçekliklerinden bağımsız olarak, İslâm toplumunda ahlakî değerlerin ne denli önemsendiğini ve bu değerlerin tebliğ aracı olarak nasıl idealize edildiğini göstermektedir. Bu tür anlatılar, sûfilerin sabır, hoşgörü ve adalet gibi erdemleri yaşam pratiğine aktaran manevî rehberler olarak idealleştirildiği bir sosyal yapıyı yansıtır. Sûfilerin hoşgörü ve nezaketle temsil edilen bu ahlakî tavrı, çeşitli din mensuplarının dikkatini çeken, cezbedici bir İslâmî duruş olarak sunulmaktadır. Bu anlatılar, gerçeklikleri tartışmalı olsa da İslâm toplumunda erdemin toplumsal ve bireysel dönüşüme olan etkisini vurgulayan güçlü bir kültürel ve edebi mirasa işaret etmektedir.

3.2. Keramete Şahit Olma

Keramet, azizlik, şeref, küp veya desti kapağı, itibar, kerim, cömertlik, gibi anlamları içeren Arapça bir kelime olup peygamberlerden ortaya çıkan olağanüstü olaylara mucize denirken, benzeri, durum veliler için söz konusu olunca, buna da keramet denir. (Cebecioğlu, 2009, s. 201) Sûfî menkıbelerinde keramet türünden olağanüstü olaylara sıkça rastlanır. Menkıbelerde yer alan gayrimüslimlerin velîlerin olağanüstü güçlerine şahit olarak ihtida etme hikayeleri, İslâm'ın sahilliğini tasdik eden sembolik anlatılar sunar. Bu hikayelerde, velîlerin mucizevi nitelikleri,

sadece kişisel keramet göstergesi değil, aynı zamanda İslâm'ın ilahî bir hakikat olduğunu destekleyen birer kanıt olarak görülür. Velîye atfedilen bu özellikler, sûfî çevrelerde velî tasavvurunun derinliğini ve ona duyulan inancı yansıtır. Bu çerçevede, velînin meşruiyeti ve büyüklüğü, kendisine gösterilen saygı ve takdir aracılığıyla pekiştirilirken, İslâm'ın da gayrimüslimlere yönelik bir cazibe yarattığına vurgu yapılır. Dolayısıyla, bu anlatılar, velînin şahsında İslâm somutlaştırarak, dinî ve manevî bir etkileşim alanı yaratır. İlk sûfî hikayelerinde sıkça rastlanmayan bu motif ileriki zamanlarda hem nitelik hem de nicelik olarak artış göstermiştir. Bu husus Otman Baba Velâyetnâmesinde şöyle açıklanır:

“Nitekim devr-i nübüvvetde enbiya’ullahdan ba’zı kafirler mu’cize görmeyince ehl-i iman olup müselman olmazlardı ve hem şimdi ki devr-i velayetdür ba’zı ehl-i İslâmuz diyenler sahib-i velayetden velayet görmeyince ehl-i velayete tasdik itmezler ve nübüvvet zamanında ba’zı kafirler mu’cize gördüğünde dalı imana gelmeyüp ehl-i inkar ve ehl-i nar olurlar.”(Yalçın, 2008, s. 243)

İlk dönem anlatılarında öne çıkan motif, velî sûfîlerin firâsetidir. Velîler karşısındaki şahısların iç dünyalarına, ağıyardan sakladıkları inançlarına muttali olabilmektedirler. Misalen İbrâhim el-Havvâs, (ö. 291/904) Bağdat Camii’nde bir grup dervişle otururken güzel yüzlü, hoş kokulu bir genç yanlarına gelir. İbrâhim el-Havvâs, içsel bir sezgiyle bu gencin Yahudi olduğunu hisseder, ancak arkadaşları bu yorumu garipser. Cami çıkışında genç, dervişlere İbrâhim el-Havvâs’ın ne dediğini sorar. Dervişlerin tereddüdüne rağmen, İbrâhim’in Yahudi olduğunu söylediğini öğrenir. Ardından, İbrâhim el-Havvâs’ın yanına gidip ayağına kapanır ve Müslüman olur. Genç, bu durumu Müslümanlar arasında sezgi sahibi biri olup olmadığını denemek için yaptığını ve İbrâhim’in sezgisinin kendisini etkilediğini belirtir. Daha sonra kendisi de büyük bir sûfî olur.(el-Gazzâlî, 1983, Cilt 2/634)

Sûfîlerin basiret ve feraset sahibi olduklarına vurgu yapan menkıbeler oldukça fazladır. Cüneyd-i Bağdâdî’nin (ö. 297/909) menkıbesi bunlardan birisidir. Cüneyd-i Bağdâdî Ulu Cami’de vaaz verirken, İslâm kıyafeti içinde bir Hristiyan genç gelir. Kimse onun Hristiyan olduğunu fark etmez. Genç, "Müminin ferasetinden korun, zira o Allah'ın nuruyla bakar" (Tirmizî, Tefsir 15) hadisini sorar. Cüneyd kısa bir düşüncenin ardından, "Müslüman olma vaktin geldi; zünnarını kesip İslâm’a geçmelisin." der. Bu söz üzerine genç hemen Müslüman olur.(Attâr, 1984, s. 457)

Sadece firâset değil sûfîlerin cezbeleri de gayri müslimleri derinden etkilediği, bu yolla ihtida gerçekleştiği nakledilmiştir: Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr’ın (ö. 440/1049) menkıbelerinde Yahudiler ihtidanın nesnesi olmuşlardır. Ebû Saîd, Nişâbü’r’a gittiğinde onu karşılayanlar arasında bir Yahudi de vardır. Allah, Yahudi'ye şeyhin azametini hissettirir ve Yahudi utançla şeyhin önünden kaçır. Şeyh onu takip eder ve çıkmaz bir sokakta yakalayarak başına elini koyup bir şiir okur. Bu sözlerden etkilenen Yahudi, şehadet getirerek Müslüman olur, şeyhle birlikte dergâha gidip müritlerinden biri olur.(Münevver, 1899, s. 168) Bazen de Ebû Saîd kendisi bizzat olmadan

bir ihtidaya sebep olduğu nakledilmiştir. Hasan-ı Müeddeb'e dışarı çıkıp gördüğü kişiden bir şey istemesini talep eder, Hasan bir Mecusî'yi görür elini uzatınca Mecusî Müslüman olmak ister ve şeyhin yanına gelip iman eder.(Münevver, 1899, s. 143) Ebû Said'in yanına tedavi maksadıyla gelen bir mecusî doktor da şeyhin elini tutması ve okuduğu şiirin etkisiyle Müslüman olmuştur. (Münevver, 1899, s. 145)

Sûfî bazen gayrimüslimin imtihanını kerametiyle geçerek onun ihtidasına sebep olmuştur. Ahmed-i Nâmekî Câmî'nin (ö. 536/1141) menkıbesinde böyle bir imtihan içermektedir. Nakle göre bir Mecûsî, gizlice eline bir badem alarak Câmî'nin yanına geldi ve şöyle dedi: "Eğer elimde ne olduğunu söylersen, iman ederim." Câmî bir an düşündü ve "Elinde çekirge var," dedi. Mecûsî gülerek cevap verdi: "Bademi çekirgeden ayıramıyorsun, nasıl olur da sana inanırım?" Mecûsî elini açtı ve Allah'ın kudretiyle, elindeki badem bir çekirgeye dönüşmüştü. Orada bulunanlar bu duruma hayret etti. O Mecûsî hemen İslâm'a girdi.(Gaznevî, 1384, s. 180) Ancak her zaman bu kerametler ihtida ile sonuçlanmaz. Ahmed-i Câmî'nin diğer menkıbesi buna işaret etmektedir. Bir Mecusî, Câmî'ye meydan okuyarak, dinlerinin hakikatini ateşte test etmeyi önerir. Câmî, Mecûsî'nin elini tutarak birlikte ateşe sokar. Mecusî acı içinde bağırırken, Câmî'nin eli hiç zarar görmez. Olayı gören köylülerden bazıları Câmî'ye saldırmaya çalışır; ancak deveciler onları durdurur. Allah'ın lütfuyla, Câmî'nin eline bir zarar gelmezken Mecusî'nin eli yanar.(Gaznevî, 1384, s. 119) Câmî'ye atfedilen olağanüstü keramet sadece ateşin yakmaması da değildir. Kendisine suikast için gelen İsmailî-Haşhaşîlerden bir grup Câmî'ye mızrak ve hançerlerin zarar vermediğini görünce "Müslüman olmuşlardır"(Gaznevî, 1384, ss. 178-179)

Velîlerin yalnız hayatları değil cenazeleri dahi ihtidaya sebep olduğu aktarılmıştır: Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) cenazesi kaldırılırken büyük bir kalabalık oluşmuştu. Yetmiş yaşında bir Yahudi, kalabalığın seslerini duyarak dışarı çıktı ve cenazeyi görünce "Benim gördüğümü siz de görüyor musunuz?" diyerek şaşkınlığını dile getirdi. Semadan inen meleklerin Sehl'in naaşına dokunduğunu gören Yahudi, bu manzaradan etkilenip kelime-i şehadet getirerek Müslüman oldu(Attâr, 1984, s. 355)

Sûfî menkıbelerinde rastlanılan en sıra dışı ve kapsamlı ihtida anlatısı belki de Ahmed er-Rifâî'nin (ö. 578/1182) menkıbesinde bulunur, Ahmed er-Rifâî ile bir müridi arasında geçen bir olay şöyle aktarılmıştır:

"Seyyid İbrâhim A'zeb'den rivâyet edilir: Revakın kapısında oturmıştım. Hz. Seyyid bana baktı. Eteğim yırtılmıştı. Bana: Bunu dik, Şeytan'ın sana nüfuz etmesine yol verme, buyurdu. İğnem yok, dedim. Bir dervişe iğne ve iplik getirmesi için işaret etti. Hz. Seyyid ipliği tuttu. Ben onu elinden çekip: Ey Seyyid! Mübârek hatırında terzilik varsa benim gönlümü iplikle Allah'ın sırrına dik, dedim. Bana bakarak uzun süre başını önüne eğdi. Sonra başını kaldırarak: Ey İbrâhim! Hâcetini yerine getirdim, diyerek beni kucakladı. Bende bir heyecan ve hâl zuhur etti. O hâl

olmadan bir an bile huzur bulamıyordum. İki üç gün sonra yine o hazrete gittim ama onu bulamadım, (Ahmed er-Rifâ'î'yi) Bir süre aradıktan sonra, revakın kapısında durmuş, dört yönü işaret ederek yüksek sesle, "Gelin, Ümmü Abide'ye gelin, her yıl bir kavim olarak gelin," derken gördüm. Sonra "Evet, evet," dedi. Susunca mübarek elini öpüp bu hâli sordum. Şöyle buyurdu: "Bana ehl-i şark, ehl-i garb, dağ ve çöl halkını çağırmamı söylediler. Onları çağırınca çok kişi toplandı; hatta Ümmü Abide'de onlara yer kalmadı. Ben de dedim ki, 'Azar azar gelin, her sene, her ay, hayatın her anında gelin ki yer bulabilesiniz.'" Ardından, "Peki, neden 'evet evet' dediniz?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Hak Sübhânehü ve Teâlâ bana birkaç şehir gösterdi. O şehir halkının tamamı müşrik idi. Sonra hepsi Müslüman oldu. Onlara tevbe ettirdim ve yanlarından ayrılmak istedim.(Kâzerûnî, 2004, ss. 56-57)"

Heterodoks dervişlerin durumu da farklı değildir. Hacı Bektâş-i Velî (ö. 669/1271 [?]), mağarada namaz kılarken yaklaşan kâfirlerin seslerini duyar ve Allah'tan yardım ister. Bunun üzerine Tanrı, mağarayı koruması için yedi başlı bir ejderha gönderir. Ejderhayı gören kâfirler korkuyla kaçar. Bey, papazlara Hacı Bektâş'ı getirmelerini emreder; papazlar, ona karşı gelemeyeceklerini söyleyerek acizliklerini dile getirirler. Bey, sonunda İslâm'ın hak din olduğunu kabul eder ve Hacı Bektâş'a gidip Müslüman olmak ister. (Gölpınarlı, 1958, s. 12)

Hacı Bektâş bizzat ihtidaya sebebiyet verdiği gibi müridlerini de bu yolda teşvik ettiği, görevlendirdiği nakledilmiştir. Hacı Bektâş'ın emriyle yola çıkan Karadonlu Can Baba, Erzincan'da Kâvus Han'ın göçüne rastlar ve Müslüman olmadıkları sürece ilerlemelerine izin vermeyeceğini söyler. Kâvus Han, bu sözü keşişe danışır. Keşiş, Can Baba'nın doğruluğunu test etmek için büyük bir kazan dolusu suya kapatılıp üç gün boyunca kaynatılmasını önerir. Eğer sağ çıkarsa, dinini kabul edeceklerini söylerler. Can Baba bu teklifi kabul eder. Büyük bir kazanda üç gün kaynatılır, ancak Hacı Bektâş'ın manevî himmeti sayesinde sağ çıkar. Bunun üzerine Kâvus Han ve çevresindekiler Müslüman olurlar.(Gölpınarlı, 1958, ss. 40-41) Aynı şekilde Hoy Ata'nın ateşe girip bağdaş kurduğunu gören Padişah da Müslüman olmuştur. (Gölpınarlı, 1958, ss. 44-45)

Bu anlatılarda Moğollar'ın İslâm'ı nasıl kabul ettikleri, sûfilerin ihtidaki rolleri sembolik şekilde anlatılmıştır. Heterodoks dervişler Sünnî dervişlere göre daha çetin imtihanlar vermiş, Ejderha gibi mitolojik varlıklarla teyit edilmişlerdir.

Abdal Mûsâ ise "Dinimiz Muhammed dinidir" ifadesiyle, kâfirleri bile iman etmeye, yani Müslüman olmaya davet etmektedir. Böylece pek çok kâfirin de Müslüman olmasına öncülük ettiği görülmektedir. Abdal Mûsâ bir kâfirden, "Getir kâfir, şu şarabı içelim," diye şarap getirmesi istenir. Kâfir, "Sultanım, bu size yaramaz!" dese de sonunda şarabı getirir. Abdal Mûsâ şarabı eline alınca, şarap mucizevi bir şekilde suya dönüşür. Bu olay üzerine kâfir de Müslüman olur.(Güzel, 1999, s. 109) Abdal Mûsâ Sultan, müridlerinin ekmek ihtiyacını karşılamak için bir un değirmenine ihtiyaç duyar ve bölgede bulunan Marko adlı Rum'dan dört taşlı değirmenini satmasını veya kiraya

vermesini ister. Marko bunu reddeder ve Sultan'ı kovmak ister. Abdal Mûsâ, konuyu mahkemeye taşır. Mahkemede Abdal Mûsâ, değirmenin dört taşlı olduğunu ve bir taşının sola döndüğünü, yanında ise bir çınar ağacı olduğunu belirtir. Yapılan keşif sonucu söyledikleri doğru çıkar. Bu mucize karşısında şaşırarak Marko Müslüman olur ve adını Murad Baba olarak değiştirir. (Güzel, 1999, s. 121)

Benzer bir menkıbe Sarı Saltuk (ö. 697/1297-98) ile anlatılmıştır, buna göre, Sarı Saltuk, seccadesine oturup sağında Ulu Abdal, solunda Kiçi Abdal ile birlikte denize açılır. Seccadeye, "Ey erenler seccadesi, erenlerin istediği yere doğru git," der. Seccade Gürcistan'a doğru yönelir. Gürcistan'ın Görliş adlı padişahı o gün deniz kenarında avlanırken, denizden bir karaltı yaklaştığını görür. Yanındakiler bunun bir ağaç kökü olduğunu söylese de yaklaştıkça üzerinde üç kişinin oturduğunu fark ederler. Padişah, bu kişilerin sıradan olmadığını anlar. Seccade kıyıya vardığında Sarı Saltuk, seccadeyi omzuna atar. Padişah ve yanındakiler atlarından inerek Sarı Saltuk'un elini öper, onu kendi makamına davet ederler. Sarı Saltuk ve yanındaki erenlerin Tanrı'nın sevgili kulları olduklarını anlarlar ve Müslüman olurlar. (Gölpınarlı, 1958, s. 41)

Menkıbelerdeki bu tür olağanüstü olaylar velayetin tasdik edilme olasılığını artırır. İhtida hikayeleri, insanların kalplerinde İslâm'a karşı bir ilgi ve saygı uyandırmakta; velîlerin kerametleri, inananların ve gayrimüslimlerin gözünde onları daha da yücelterek, onların tasdikini sağlama potansiyelini artırmaktadır. Özellikle ateşte yanmama motifinin Hz. İbrahim'in Nemrut'un ateşine atıldığı olayla paralellik taşıdığı görülmektedir. Kur'ân 'da yer alan bu olay, Hz. İbrahim'in iman gücü ve ilahi koruma ile sembolize edilirken, sûfî menkıbesinde de benzer bir şekilde, velîlerin ateşten zarar görmemesi, Allah'ın kudretini ve koruyuculuğunu gösterir.

3.3. Münazara Sonucu İhtida

Sûfî menkıbelerinde, gayri müslimlerle yapılan dinî münazaraların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu tür münazaralar, genellikle sûfiler ile gayri müslim din adamları arasında geçmekte ve burada sûfilerin sahip olduğu derin bilgi ve hikmetin etkisi vurgulanmaktadır. Sûfiler, bu münazaralarda sadece İslâm'ı değil, aynı zamanda ahlakî üstünlüklerini ve hoşgörülerini de sergileyerek karşı tarafı etkiler. Menkıbelerde, gayri müslim din adamlarının sûfilerin ilmi derinliği ve güçlü hitabeti karşısında duyduğu hayranlık ve kendi görüşlerinde yaşadığı acziyet ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca, bazen rahiplerin ve papazların, kendi kutsal kitaplarında buldukları bazı işaretler doğrultusunda İslâm'a yöneldikleri ve Müslüman oldukları da aktarılır. Bu anlatımlar, sûfilerin sadece ahlakî davranışlarıyla değil, aynı zamanda ilmi ve entelektüel birikimleriyle de İslâm'a davette ne derece etkili olduklarını göstermektedir.

Hristiyan din adamlarıyla olan münazaraya şu menkıbe misal olarak verilebilir. Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]), bir gün Arafat Dağı'nda vakfe yaparken nefsinin onu övmesi üzerine,

yaptığı ibadetleri bir somun ekmeğe satar ve bu ekmeği bir köpeğe verir. Daha sonra Rum diyarına gider ve orada bir rahip tarafından misafir edilir. Bir süre sonra rahip, Bâyezid'e manastıra katılması için rahip kıyafetleri giymesini önerir. Bâyezid, içsel bir ilhamla bu öneriyi kabul eder. Baş rahip bin rahibin olduğu bu toplantıda bir Müslüman'ın olduğunu anlar ve Bâyezid'i diğer rahiplere gösterir. Manastırda baş rahip, Bâyezid'e zorlu sorular sormaya başlar ve o da hepsine doğru cevap verir. Sorular ve cevaplar şu şekildedir: İkincisi olmayan bir: Allah'tır. Üçüncüsü olmayan iki: Gece ve gündüzdür. Dördüncüsü olmayan üç: Üç büyük kitaptır; Tevrat, İncil, ve Kur'an. Beşincisi olmayan dört: Dört büyük melektir; Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail. Altıncısı olmayan beş: İslâm'ın beş şartıdır. Şeklindeki birçok soruya Bâyezid doğru cevaplar verir. Bâyezid'in bu doğru cevapları karşısında baş rahip çok etkilenir ve Müslüman olduğunu açıklar. Rahip ve çevresindekiler Müslüman olduktan sonra, Bâyezid onlara dinlerini öğretmeye başlar.(Uludağ, 2020, ss. 99-105)

Bazen de direk bir çatışma içerisinde olmadan rahiplerin sûfleri tanıdıkları, etkilendikleri ve iman ettikleri anlatılmıştır. Nakledildiğine göre, Cüneyd-i Bağdâdî müridleriyle Tur-i Sina'da sema ederken, bir keşiş çıkagelir ve onlara seslenir; ancak manevî hallerinden dolayı keşişi duymazlar. Sema bittikten sonra müridleri durumu Cüneyd'e anlatır. Bunun üzerine Cüneyd, müridlerini yanına alarak keşişin manastırına gider. Keşiş, Cüneyd'e semanın niteliğini sorar. Cüneyd, bunun Allah aşkıyla kendiliğinden vuku bulan bir hâl olduğunu, yalnızca has kişilere mahsus olduğunu söyler. Keşiş, İncil'de son peygamberin ümmetinin aşkla sema edip dünya malına iltifat etmeyeceğini okuduğunu söyler ve şehadet getirerek Müslüman olur.(Attâr, 1984, s. 458) Şüphesiz bu menkıbe ile sûfler o dönemde sıkça tartışılan(Câmî, 1343, ss. 97-98; Gazzâlî, ts, s. 371; Hücvirî, 2016, s. 457; Serrac, 2019, s. 319; Sühreverdî, 2005, s. 262) semânın meşruiyetine bir temel buldukları gibi kendilerinin de hak bir fırka olduklarını ön plana çıkarmışlardır. Öte yandan Tevrat, İncil gibi kutsal kitaplar tarafından tasdik edilmek ilahî bir teyittir. Hz. Muhammed ve ashâbı Tevrat ve İncil de müjdelenmiş, vasıfları zikredilmiştir. (A'raf /157, Fetih/29) Hal böyle olunca taifenin hak olduğu konusunda bir argüman ortaya konulmuştur.

Bazen de herhangi bir münazara yaşanmadan Hristiyan rahiplerin ihtida ettikleri nakledilmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) menkıbeleri buna örnektir. Rahipler Mevlânâ ile karşılaşp bir süre görüştüktan sonra ihtida etmişlerdir. (Eflaki, 1973, s. 199) Başka bir menkıbede Yahudi bir haham Mevlânâ ile karşılaşınca ona:” Bizim dinimiz mi yoksa sizin dininiz mi iyidir?” diye sorar, Mevlânâ sizin dininiz deyince haham Müslüman oluverir. (Eflaki, 1973, s. 441)

Sûfî menkıbelerindeki rahiplerle münazara anlatısı Sarı Saltuk'un menkıbelerinde çokça görülür. San Saltuk'un menkıbevi kişiliği, oldukça renkli bir şekilde tasvir edilir. Buna göre, San Saltuk rahip kıyafetine bürünerek istediği bir manastıra veya kiliseye gider. Burada rahiplerin

dilinden konuşur, İncil veya Tevrat'tan ayetler okuyarak vaazlar verir ve teolojik tartışmalara katılır. Rahiplerin derin bilgisine hayran kalmalarıyla birlikte, Sarı Saltuk'un kimliğini anlamaya çalışırlar. Sonuç olarak, onun samimiyeti ve bilgisi karşısında birçok rahip Müslüman olmayı kabul eder.(Ocak, 2011, s. 40)

Öte yandan Hacı Bektâş Velâyetnâmesinde -tartışma olmasa da- İncil okuyan bir keşişin ihtidasına yer verilmiştir. Buna göre, bir gün Sarı İsmail, Hacı Bektâş Veli'nin kendisine nereyi yurt vereceğini düşünürken, Hünkâr ona bir sopa verip, göçtükten sonra sopayı nereye atarsa oranın yurdu olacağını söyler. Hünkâr'ın vefatından sonra Sarı İsmail, sopayı atar; sopa Menteşe ilindeki Tavaz'da bir kilisenin kubbesini delerek İncil okuyan keşişin önüne düşer. Ejderha gibi görünen sopadan korkan keşiş, Sarı İsmail'in gelmesiyle Müslüman olur. Kilise yıkılarak tekke haline getirilir.(Gölpınarlı, 1958, s. 82)

Sûfî menkıbelerinde rahiplerin münazara sonunda ihtidaları anlatılırken Hristiyan inancının doktrinleri, İncil'in muhtevası, Kur'ân da Hristiyanlar'a yöneltilen eleştirilerin bağlamları gibi konuların yeterince olmaması bu tür menkıbelerin belirli maksada binaen ihdas edildiği izlenimi vermektedir. Zira Abbasî Halifesi Mehdi (775-785) ile Nesturî kilisesi patriği Timataus arasında geçen dinî muhavereye bakıldığında konuların; İncil de geçen Faraklit'in kim olduğu, Hz. İsa'nın sünnet olup olmaması, İncil'in tahrif edilmesi(Koyuncu, 2007, ss. 37-50) olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu sonuç çıkmaktadır. Öte yandan Orhan Gazi (1324-1362) döneminde esir düşen Selanik başpiskoposu Gregorios Palamas ile Müslüman ulema arasında tartışma sûfî menkıbelerindeki münazaralara benzemez. Ulema, sünnetin Tanrı'nın bir emri olduğunu ve İsa'nın da sünnet edildiğini belirterek Palamas'a, "Siz neden sünneti kabul etmiyorsunuz?" diye sordu. Palamas bu soruya hemen, "Peki, o zaman siz Türkler neden Mûsâ'nın kanunlarını, örneğin Şabat'ı tanımiyorsunuz veya Hamursuz Bayramı gibi bayramları kutlamıyorsunuz?" diye karşılık vermiştir. Hristiyanların aziz ve azize resimlerine tapar gibi saygı gösterdiğini dile getirerek konusunda Palamas ise buna, "Dostlar birbirlerine saygı gösterir, ama Tanrı yerine koyup ibadet etmezler; biz, Tanrı'nın yarattıkları aracılığıyla Tanrı'yı yüceltiriz," diyerek yanıt vermesi tartışmanın sûfî anlatılarına kıyasla dinî referanslar açısından zengin bir şekilde gerçekleştiğini gösterir.(İnalçık, 2019, s. 161)

3.4. Cihad ve Hayat Bağışlama Yoluyla İhtida

Mücahid sûfîlerin menkıbelerinde kafir askerleriyle doğrudan yüz yüze gelerek onlarla çarpışılması ve onları mağlup ettikten sonra, hayatlarını bağışlayarak İslâm'a davet etmesi gibi kahramanlıklarla örülüdür. Bu anlatılarda, düşman tarafın ünlü pehlivanları ve savaşçılarıyla teke tek mücadelelere girerek onları alt etmesi, yalnızca kahramanlık değil, aynı zamanda dinî davet amacıyla da ön plana çıkar.(Ocak, 2011, s. 40)

Sünnî menkıbelerde ise şunlar öne çıkar: Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) Rum diyarında cihad ederken namaz vakti gelince, düşmanından izin isteyip namazını kıldı. Sonrasında, kafir de kendi ibadetini yapmak için izin istedi ve yüzünü putuna döndü. Abdullah, bu anda düşmanı yenme fırsatını düşündü ve kılıcını çekip yanına gitti. Ancak o anda bir ses, kendisine verilen sözün önemini hatırlattı. Bunun üzerine ağlamaya başladı. Kafir başını kaldırdığında Abdullah'ı ağlarken gördü ve sebebini sordu. Abdullah, durumu anlattı; bu samimiyeti gören kafir etkilenecek Müslüman oldu. (Attâr, 1984, s. 252)

Bazen de tarihsel realiteye uygun olarak, gayrimüslimlerle olan şiddetli çatışmalar gayri müslimlerin teslim olmalarıyla sonuçlanmıştır. Örneğin, Ebû İshak Kâzerûnî'nin (ö. 426/1035) hankahının Mecusîlerce basılması, şeyhe suikast teşebbüsü ile başlayan olaylar neticesinde Müslümanlar karşı saldırıya geçmişler, en nihayetinde yenilen Mecusîler Müslüman olmak zorunda kalmışlardır. (Çelebi, 2016, s. 118) Kendi dedesi de Mecusî olan Kâzerûnî (Algar, 2002, s. 145; Çelebi, 2016, s. 92) tarikatının cihad yoluyla Müslüman sayısını artırdığı görülmüştür. Öyle ki Mecusîlerin çoğunlukta olduğu Kâzerûn şehrinin dinî demografisinin Müslümanlar lehine değiştiği nakledilmiştir. (Attâr, 1984, s. 798)

Bu tür ihtida menkıbeleri heterodoks derviş anlatılarında daha çok yer bulur. Sarı Saltuk şöyle seslenmektedir: "İmdi iy kafirler! Bilmiş olun kim ben San Saltuk'am. Çok söylemen, tiz iman getirün, Müslüman olun canunuzu benden kurtarun.» didi." (Ebü'l-Hayr & Akalın, 1988, Cilt 1/71) Sarı Saltuk'un yiğitlikleri karşısında aciz kalan yaklaşık bin kişi aynı anda Müslüman olmaktadır. (Ebü'l-Hayr & Akalın, 1988, Cilt 1/149-150)

Cihad esnasında ihtida olayı bazen rüya yorumları güç mücadeleleri ile iç içedir: Alyon-ı Rûmî, Seyyid Şerif'e meydan okumak için gelir ve aralarında bir konuşma geçer. Seyyid Şerif, Alyon-ı Rûmî 'yi Müslüman olmaya davet eder, aksi halde onu öldüreceğini söyler. Alyon-ı Rûmî, gece gördüğü bir rüyadan bahseder: Rüyasında ağzından kara bir kuş çıkıp yerine beyaz bir kuşun girdiğini görmüştür. Bu rüya, onun ruhsal dönüşümünü simgeler. Şerif, bu sembolik rüyayı yorumlayarak kara kuşun küfür, beyaz kuşun ise iman anlamına geldiğini belirtir. Seyyid Şerif, Alyon-ı Rûmî'yi Müslüman olmaya davet eder ve aksi halde onu öldüreceğini söyler. Bu tehdit üzerine Alyon-ı Rûmî öfkelenir ve kılıcını çekip Seyyid Şerif'e saldırır. Seyyid Şerif ise bir manevra ile Alyon-ı Rûmî'yi atından düşürür ve yere serer. Ardından, hançerini Alyon-ı Rûmî'nin boğazına dayayarak onu tamamen etkisiz hale getirir. Alyon-ı Rûmî bu noktada teslim olur ve "Beni iman ettirip öldür," der. Bu, öldürülmeden önce Müslüman olmak isteğini ifade eder ve Müslüman olur. (Ebü'l-Hayr & Akalın, 1988, Cilt 1/18-19)

Sûfî menkıbelerinde sınır boylarında gayri müslim halkla tek başına mücadele eden sûfilerde anlatılır. Rivayete göre, Yalakabad Kalesi henüz fethedilmeden önce, "Abâ-pûş" adıyla tanınan bir derviş bu bölgeye gider, sık sık halkı İslâm'a davet ederdi. Zaman zaman da elinde

tuttuğu tahtadan yapılmış kılıcı göstererek, “Müslüman olmayanı bu kılıçla, tahta gibi ikiye biçerim!” diyerek onları tehdit ederdi. Kaledeki halk ise onun bu sözleriyle dalga geçerek, “Bu kesmez kılıçla bizi nasıl keseceksin?” diyerek alay ederdi. Bir gün, Yalakabad Kalesi’ndeki bir asker, Abâ-pûş’a meydan okuyarak “İşte boynum, işte kılıcın, haydi kes de görelim,” der. Abâ-pûş, elindeki tahta kılıcıyla askeri ortadan ikiye böler. Bu olaya tanık olanlar şaşkına döner. Derviş öldürmeye çalışsalar da Abâ-pûş, Allah’ın hikmetiyle hepsini etkisiz hale getirir ve bu olayın ardından o bölge İslâm toprağı olur.(Şahin, 2020, s. 102)

Mücahid sûfîlerin ihtida süreçlerine dair menkıbelerde yer alan kahramanlık ve davet unsurları, tasavvufun fetih ve İslâmlaşma süreçlerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Heterodoks sûfîlerin, düşmanla yüz yüze gelerek onları yenmeleri, düşmanları hayatlarını bağışlayarak İslâm’a davet etmeleri; menkıbelerde dinî davet misyonu ile birlikte cihadın ahlakî boyutunun da işlendiğini göstermektedir. Bu menkıbelerde, örneğin, Abdullah b. Mübarek’in söz verdiği düşmanına karşı saygısını koruması gibi durumlar, Ebû İshak Kâzerûnî’nin hankahına yapılan saldırıya karşı hikmetle karşı koyması, Sarı Saltuk’ın yiğitliği ve Alyon-ı Rûmî’nin rüyası sonucu İslâm’a yönelmesi gibi anlatılar, ihtida süreçlerini kahramanlıklarla zenginleştirerek tasavvufi ideallerin toplum üzerindeki etkisini pekiştirmektedir.

Sûfîlerin, düşmanlarının gönüllerini kazanma amacı taşıyan bu manevî fetih anlayışı, bölgesel halkın İslâm’a ısındırılmasını ve geniş coğrafyalarda Müslüman nüfusun artmasını sağlamıştır. Çeşitli menkıbelerde görülen bu dönüşüm hikayeleri, tasavvufun yalnızca manevî değil, toplumsal bir yönünün olduğunu; Müslüman olmayan toplulukların İslâm’a kazanılmasında sûfîlerin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda, menkıbelerdeki heterodoks anlatılar, ihtida süreçlerinin tasavvufi kahramanlıkla harmanlanarak toplumda benimsenmesini sağlamış ve İslâm’ın yayılmasında sûfîlerin güçlü bir manevî nüfuz alanı oluşturduğunu vurgulamıştır.

Sonuç

Sûfî menkıbelerinde ihtida hadiselerinin azımsanmayacak bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu durum, menkıbelerin her ne kadar olayların gerçekliğini bire bir yansıtmasa da sûfîlerin İslâm’ın yayılmasına hizmet ettiklerini ve bunu bir mefkure olarak benimsediklerini göstermektedir.

Sûfî menkıbelerinde velîlerin üstlendikleri rollerin ve sahip oldukları kerametlerin zamanla belirgin şekilde arttığı gözlemlenmektedir. İlk Sünnî velîlerin ahlakî tutum ve firâsetleriyle gerçekleşen ihtida olayları, zamanla mucizevî nitelikler de kazanmış, bu durum, velî tipolojisinin ve velî anlayışının zaman içinde değişime uğradığını göstermektedir.

Sünnî menâkıbnâmelerde ahlakî ve dinî yaşantının ihtidaya sebep olduğu anlatılırken, heterodoks menâkıbnâmelerde bu tür ihtida örnekleri çalışmada incelenen vakalarda yer almamıştır. Öte yandan bu eserlerde sûfilerin ihtidaya sebep olan kerametleri ile peygamber mucizeleri arasında paralellikler bulunması dikkat çekicidir.

Menkıbelerde ihtidaya konu olan gayrimüslimler Sünnî menkıbelerinde daha çok Yahudiler, Hristiyanlar ve Zerdüştiler olarak anılmaktadır. Ancak, Yahudiler gibi nüfusça azınlıkta bulunan topluluğun menkıbelere daha fazla konu edinilmesi düşündürücüdür.

Daha önceki araştırmalarda tespit edildiği gibi, menkıbelerde tarihsel gerçekliklere dayanan unsurlar da bulunmaktadır. İlmi araştırmalarında meydana koyduğu gibi dervişler İslâm'ın yayılmasında Müslüman yerleşimlerin kurulmasında önemli rol oynamışlardır ancak, özellikle rahiplerin konu olduğu menkıbelere bakıldığında, bu hikâyelerde Hristiyanlık inancına dair zengin referansların yer almaması, rahiplerin İslâmî malumatla konuşmaları gibi detaylar, bu hikâyelerin belirli bir amaç için üretildiği izlenimini güçlendirmektedir.

İhtida hikâyeleri hem sûfiler için bir motivasyon kaynağı hem de bir dinî mefkure oluşturmuştur. Bu hikâyelerde tasavvufun sahilhiği ve velîlerin manevî makamlarının ilahi bir tasdik içerdigi mesajı verilmek istenmiş olabilir.

İleriye yönelik çalışmalar kapsamında, sûfî metinlerinde diğcr dinlere yapılan atıfların, özellikle Tevrat ve İncil'e yapılan göndermelerin detaylıca incelenmesi, ihtida olaylarının daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Kaynakça

Algar, H. (2002). Kâzerûnî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 145-146).

TDV Yayınları.

Attâr, F. (1984). *Tezkiretü'l-evliyâ*. (S. Uludağ, Çev.; 7). Bursa : İlim ve Kültür Yayınları.

Câmî, E.-F. K. M. b. M. (1343). *Hadîkâtü'l-hakîka* (M. A. Muvahhid, Ed.). İnteşarat-i Bungah-i

Tercüme ve Neşr-i Kitab.

Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (5. bs). Ağaç Yayınları.

Çelebi, Ş. (with Bayram, F.). (2016). *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu.

Ebü'l-Hayr, R., & Akalın, Ş. H. (1988). *Saltuk-Nâme*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Eflaki, A. (1973). *Ariflerin Menkıbeleri* (T. Yazıcı, Çev.). Hürriyet Yayınları.

el-Gazzâlî, el-İ. E. H. M. b M. (1983). *İhyâü ulûmi'd-dîn*. Dârü'l-Ma'rife.

- Gaznevî, S. M. b. M. (1384). *Makâmât-ı Jendepîl* (H. Müeyyed, Ed.). Şirket-i İntişarât-i İlmî Ferhengî.
- Gazzâlî, E. H. M. b. M. (ts). *İhyâü Ulûmî'd-Dîn* (A. Serdaroğlu, Çev.; 1-4). Bedir Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (Ed.). (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî-Vilâyetnâme*. İnkılap Kitabevi.
- Güzel, A. (1999). *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*. Türk Tarih Kurumu.
- Hücvirî, A. bin O. C. (2016). *Hakikat Bilgisi* (S. Uludağ, Çev.). Dergah Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kâzerûnî, İ. b. Muhammed. (2004). *Şifâü'l-Eskam fî Sireti Gavsî'l-Enâm-Ahmed er-Rifâî Menkıbeleri* (N. Tosun, Çev.). Gelenek yayıncılık.
- Kılıç, H. (2004). Menâkıbnâme. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 112). TDV Yayınları.
- Konur, H. (2023). *Mihne Sûflerin Zulümle İmtihanı*. Ketebe Yayınevi.
- Koyuncu, S. (Ed.). (2007). *Dinler Arası İlk Diyalog*. Ark Kitap.
- Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları. *BELLETEN*, 7(27), Article 27.
- Köse, A. (2000). İhtidâ. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 554-558). TDV Yayınları.
- Krstic, T. (2015). *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları (15.-17. Yüzyıllar)* (A. T. Şen, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Kuşeyri, A. (2014). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi* (S. Uludağ, Çev.; 7. bs). Dergah Yayınları.
- Münevver, M. ibn. (1899). *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd* (1. bs). Elias Mirza Buraganski.
- Ocak, A. Y. (1981). Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü. *Osmanlı Araştırmaları*, 02(02), Article 02.
- Ocak, A. Y. (1992). *Kültür Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yaklaşım*. Türk tarih kurumu.
- Ocak, A. Y. (2011). *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü* (2. bs). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Ocak, A. Y. (2016). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* (1. bs). Timaş Yayınları.
- Rabbânî, İ.-İ. (1981). *Mektûbât Tercemesi* (H. H. Işık, Çev.). İhlas Matbaacılık ve Dağıtım A.Ş.
- Serrac, E. N. (2019). *El-Lüma'* (Hasan Kamil Yılmaz, Çev.). Erkam Yayıncılık.
- Sühreverdî, E. H. Ş. Ö. (2005). *Avârifü'l-ma'ârif* (D. Selvi, Çev.; 4. bs). Semerkand Yayıncılık.
- Şahin, H. (2020). *Dervişler, fakihler, gaziler: Erken Osmanlı toplumunda dinî zümreler (1300 - 1400)* (1. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Teber, Ö. F. (2016). Dini Edebi Metinler Olarak Menâkıbnâmelerin İslam Tasavvufundaki Önemi
Hoca Ahmed Yesevî Menâkıbnâmeleri Örneği. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(Special Issue 1), Article Special Issue 1.
- Uludağ, S. (2020). *Bâyezîd-i Bistamî* (2. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uyar, M. (2012). İlhanlı Hükümdarlarının İslam'a Girmesinde Rol Alan Türk Sufileri: İlhan Tegüder
ve Gazan Han Devirleri. *BELLE TEN*, 76(275), Article 275.
<https://doi.org/10.37879/belleten.2012.7>
- Yalçın, Y. (2008). *Türk Edebiyatında Velâyetnâmeler ve Otman Baba Velâyetnâmesi* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, H. K. (2022). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat.